

Elżbieta Kaczmarska

Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej

Wydział Polonistyki

Uniwersytet Warszawski

*Metody ustalania ekwiwalentów czasowników wyrażających stany
emocjonalne w przekładzie czesko-polskim (MOŻLIWOŚCI ALGORYTMU
I JEGO OGRANICZENIA)*

7. MOŻLIWOŚCI ALGORYTMU I JEGO OGRANICZENIA

7.1. Typy czasowników

7.1.1. *trápit*

Czasownik *trápit* jest przekładany w najpopularniejszym tradycyjnym polskim słowniku czesko-polskim jako *męczyć*, *dręczyć*, *gnębić*, *trapić*¹. Są to jednostki bliskoznaczne i nie wprowadzają dodatkowych znaczeń oraz mogą się odnosić zarówno do sfery psychicznej, jak i fizycznej. Warto jednak sprawdzić, jakie odpowiedniki dla tego czasownika znajdują się w korpusie równoległym². Prezentuje to poniższa tabela.

<i>trápit</i> (503)		
<i>męczyć</i> (78)	<i>niepokoić</i> (7)	<i>udręka</i> (3)
<i>dręczyć</i> (76)	<i>gryźć</i> (6)	<i>zamęczać</i> (3)
<i>martwić</i> (75)	<i>nękać</i> (6)	<i>drażnić</i> (2)

¹ J. Siatkowski, M. Basaj, *Słownik czesko-polski*, Warszawa 1991, s. 811.

² Wyszukujemy wyłącznie leksem *trápit* (bez derywatów i jednostek synonimicznych).

<i>gnębić</i> (25)	<i>doskwierać</i> (5)	<i>kłopotać</i> (2)
<i>dokuczać</i> (15)	<i>cierpienie</i> (4)	<i>nieszczęśliwy</i> (2)
<i>zmartwić</i> (10)	<i>kłopot</i> (4)	<i>smucić</i> (2)
<i>trapić</i> (9)	<i>ból</i> (3)	<i>zasmucać</i> (2)
<i>boleć</i> (8)	<i>przykro</i> (3)	<i>znęcać się</i> (2)
<i>dolegać</i> (8)	<i>tortuować</i> (3)	<i>ciężko</i> (1)

Dwadzieścia siedem najczęstszych odpowiedników wybranego czasownika stanowi w zasadzie szereg bliskoznacznych wobec siebie jednostek (choć nie wszystkie są czasownikami). Tłumacz korzystający z takiego zestawu ekwiwalentów ma do wyboru mnóstwo możliwości i może sugerować się stylem, brzmieniem, czy strukturą zdania.

7.1.2. *mrzet*

Czasownik *mrzet* tłumaczony jest jako: *gniewać, złościć, mierzić, martwić, być przykro, nie podobać się, żalować, nudzić*³. W przypadku tego czasownika klaster ekwiwalentów zawiera wiele jednostek mających różne znaczenia. Większość z nich jest odzwierciedleniem znaczeń pojawiających się w słowniku języka czeskiego⁴, który definiuje *mrzeti* jako: *nemile se dotýkat, vyvolávat něčí mrzutou náladu, litovat, nemít chuť, nemít náladu, nelíbit se*.

InterCorp rozszerza inwentarz możliwych ekwiwalentów. Najczęstsze ekwiwalenty zostały w tabeli pogrubione; warto zwrócić uwagę, iż w zasadzie są to leksemy o podobnym znaczeniu (w nawiasach podane zostały liczby bezwzględne poświadczeń w InterCorpie).

<i>mrzet</i> (364)		
<i>przykro</i> (124)	<i>gniewać</i> (5)	<i>rozgorzyczyć</i> (2)
<i>żalować</i> (64)	<i>zły</i> (4)	<i>smutek</i> (2)

³ J. Siatkowski, M. Basaj, *Słownik czesko-polski*, Warszawa 2002, s. 337.

⁴ *Slovník spisovného jazyka českého*, red. B. Havránek, (tom III) 1989, s. 145 (dalej SSSJČ)

<i>przepraszać</i> (32)	<i>drażnić</i> (3)	<i>ubolewać</i> (2)
<i>żal</i> (19)	<i>irytować</i> (3)	<i>bolesny</i> (1)
<i>szkoda</i> (11)	<i>niezadowolony</i> (3)	<i>oburzać się</i> (1)
<i>martwić</i> (9)	<i>dręczyć</i> (2)	<i>przeprosiny</i> (1)
<i>pożałować</i> (8)	<i>mierzić</i> (2)	<i>wkurzać</i> (1)
<i>zmartwić</i> (8)	<i>przeszkadzać</i> (2)	<i>wyrzuty</i> (1)
<i>przykrość</i> (6)	<i>rozczarować</i> (2)	<i>zawód</i> (1)

Słownik dwujęzyczny i InterCorp prezentują ekwiwalenty o tak różnych odcieniach znaczeniowych, iż właściwy odpowiednik może wskazać jedynie kontekst. Przykłady ekscerpowane z InterCorpu ukazują jednak, iż nie zawsze jest to oczywiste:

*Mrzí mě, že jsem vás vytáh z postele...*⁵

*Někdy ztrácela sebekontrolu a potom ji to skoro pokaždé mrzelo.*⁶

*Ji to nemrzí, naopak, těší ji to, že miloval královnu před ní.*⁷

*Mrzí tě, že v tobě miluji Boha, nezapomeň však, že v Bohu miluji tebe.*⁸

*Křičela na něj, ale potom ji to mrzelo a vzala si ho na zbytek noci k sobě.*⁹

*Mrzelo ho, že se tak shazuje.*¹⁰

W przytoczonych przykładach czasownik *mrzet* może być przetłumaczony na język polski za pomocą różnych pod względem znaczenia odpowiedników. Zależy to również od tego, jak dany czasownik zostanie odkodowany przez tłumacza. Np.:

- *przykro*

⁵ Michal Viewegh, *Případ nevěrné Kláry*, Brno 2003.

⁶ Michal Viewegh, *Účastníci zájezdu*, Brno 2001.

⁷ Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993.

⁸ Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993.

⁹ Michal Viewegh, *Zapisovatelé otcovský lásky*, Brno 2003.

¹⁰ Michal Viewegh, *Účastníci zájezdu*, Brno 2001.

cs *Mrzí mě , že musím kalit spokojenost Vaší Milosti nepříjemnou zprávou.*

pol *Przykro mi, że muszę zmącić spokój Waszej Książęcej Mości nieprzyjemną wiadomością.*¹¹

- *żałować*

cs *Příliš jsi zvlčil ve vězení a pak by tě tvé slovo mrzelo.*

pol *Za bardzo zdziczałeś w tym więzieniu , a potem żałował byś swego słowa.*¹²

- *szkoda*

cs *Trochu mě to mrzí, ale zas ne tolik jako Kačenku.*

pol *Trochę mi szkoda, ale znów nie tak bardzo jak Kasieńce.*¹³

Podane powyżej przykłady stanowią ilustrację jednego ze znaczeń czasownika *mrzet*. Kolejne (zupełnie różne) znaczenie może być oddane w języku polskim jako *drażnić* czy *irytować*:

- *drażnić*

cs *Mrzelo ho, že se tak shazuje.*¹⁴

pol *Drażniło go , że Jola tak się obnaża.*¹⁵

- *irytować*

cs *Mě to víc mrzí než vás.*

pol *Mnie to jeszcze bardziej irytuje niż pana.*¹⁶

Kiedy analizujemy pojedyncze zdanie i próbujemy przypisać wyrazom odpowiednie znaczenia, możemy popełnić błąd przy jego identyfikacji. W przypadku czasownika

¹¹ Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993 (tłum. Maria Erhartowa, *Zblákní*, Kraków 1959).

¹² Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993 (tłum. Maria Erhartowa, *Zblákní*, Kraków 1959).

¹³ Irena Dousková, *Hrdý Budžes*, Praha, 1998 (tłum. Joanna Derdowska, *Bqdžžesz*, Poznań 2003).

¹⁴ Podane frazy wydają się nieekwiwalentne, podajemy więc szerszy kontekst (kluczowe słowa zostały podkreślone): cs. "Kecáš", řekla suše Jolana. Nevyvíjelo se to dobře. Mrzelo ho, že se tak shazuje. "Ušetřil bys mimo jiné za výstřížkovou službu," zasmála se Jolana. / pl. Bzdury gadasz. Rozmowa nie szła w dobrym kierunku. Drażniło go, że Jola tak się obnaża. - Poza tym zaoszczędziłbyś na agencji dostarczającej ci wycinki z gazet - zaśmiała się (źródło InterCorp).

¹⁵ Michal Viewegh, *Účastníci zájezdu*, Brno, 2001 (tłum. Jacek Illg, *Wycieczkowicze*, Warszawa 2008).

¹⁶ Jaroslav Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, Brno, 1996 (tłum. Paweł Hulka-Laskowski, *Przygody dobrego wojaka Szwejka*, Warszawa 1957).

mrzet jedynie odpowiednio szeroki kontekst może nam pomóc w ustaleniu trafnego ekwiwalentu. Nie jest to jednak rozwiązanie ułatwiające znalezienie odpowiedniego ekwiwalentu dla wszystkich czeskich czasowników oznaczających stany psychiczne.

7.1.3. *toužit*

Czasownik *toužit*¹⁷ tłumaczony jest jako *tęsknić, pragnąć, marzyć*¹⁸. Jest to jednostka wieloznaczna i sprawiająca niezwykle problemy z trafnym wyborem ekwiwalentu; wystarczy przyjrzeć się przykładom z InterCorpu:

- *Ale zatím chce, abych život snášel a po smrti toužil.*¹⁹
- *Je pravda, že toužila po samotě, ale měla přitom manžela i dceru ráda a měla o ně starosti.*²⁰
- *Milování s ní bylo vždycky dlouhé, skoro nekonečné, protože dosahovala orgasmu, po kterém lačně toužila, jen s velkým úsilím.*²¹
- *Každý tak mohl toužit po relativně klidném a stabilním životě Francouzů a Němců.*²²
- *Měl pocit, jako by právě po ní toužil už po mnoho let, jako by ji celou tu dobu hledal po celém světě.*²³

Korpus równoległy oferuje cały zestaw ekwiwalentów; najczęstsze podane są w tabelce poniżej (w nawiasach podane liczby bezwzględne poświadczeń):

<i>toužit</i> (740)		
<i>pragnąć</i> (304)	<i>zależec</i> (8)	<i>potrzeba</i> (3)
<i>chciec</i> (107)	<i>spragniony</i> (7)	<i>pożądany</i> (2)
<i>tęsknić</i> (82)	<i>zyczyć</i> (6)	<i>wolec</i> (2)

¹⁷ Kwestia ustalania polskich ekwiwalentów dla tego czasownika opisana została w odrębnym artykule: E. Kaczmarek, A. Rosen, *Między znaczeniem leksykalnym a walencją - próba opracowania metody ekstrakcji ekwiwalentów na podstawie korpusu równoległego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” (48), Warszawa 2013, s. 103-121.

¹⁸ J. Siatkowski, M. Basaj, *Słownik czesko-polski*, Warszawa 2002, s. 809.

¹⁹ Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993.

²⁰ Milan Kundera, *Nesmrtelnost*, Brno 1993.

²¹ Milan Kundera, *Nesmrtelnost*, Brno 1993.

²² Gideon Rachman, *Pád velmoci životního stylu*, Paris 2010.

²³ Milan Kundera, *Nesmrtelnost*, Brno 1993.

<i>marzyć</i> (70)	<i>upragniony</i> (5)	<i>wyczekiwać</i> (2)
<i>pożądać</i> (40)	<i>chęć</i> (4)	<i>żądny</i> (2)
<i>ochota</i> (24)	<i>szukać</i> (4)	<i>chętnie</i> (1)
<i>zapragnąć</i> (9)	<i>zatęsknić</i> (4)	<i>korcić</i> (1)
<i>pragnienie</i> (8)	<i>oczekiwać</i> (3)	<i>łaknąć</i> (1)
<i>tęsknota</i> (8)	<i>odczuwać</i> (3)	<i>nasycić</i> (1)

Ekwiwalenty te można zakwalifikować do trzech różniących się znaczeniem grup: *chcieć / pragnąć, tęsknić, marzyć*. Przykłady z korpusu InterCorp ukazują jednak, iż w przypadku tego czasownika kontekst może być zawodną i niewystarczającą wskazówką przy wyborze ekwiwalentu:

cs *Jsi krásná, nepřestanu po tobě **toužit** a bát se tvé krásy...*

pl *Jesteś piękna, nigdy nie przestanę cię **pragnąć** i bać się twojej urody...*²⁴

cs *Vždycky **jsem toužila** po člověku, který by byl prostý a přímý.*

pl *Zawsze **marzyłam** o człowieku, który był by prosty i bezpośredni.*²⁵

cs *Celý život **jsem toužila** po skutečném domově.*

pl *Całe życie **tęskniłam** za prawdziwym domem.*²⁶

Jednym z kryteriów w wyborze właściwego odpowiednika mogłyby być wymogi walencyjne czasownika *toužit* oraz obiekt, z jakim łączy się. Warto więc zbadać, czy istnieje zależność znaczenia czasownika od jego zachowania składniowego²⁷. W tym celu wyróżnione zostały różne schematy, w których pojawia się dany czasownik²⁸:

²⁴ Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993 (tłum. Maria Erhartowa, *Zbłąkani*, Kraków 1959).

²⁵ Milan Kundera, *Žert*, Brno 1991 (tłum. Emilia Witwicka, *Żart*, Warszawa 1991).

²⁶ Michal Ajvaz, *Druhé město*, Praha 1993 (tłum. Leszek Engelking, *Inne miasto*, Sejny 2005).

²⁷ Szerzej o zależności znaczenia jednostki i jej zachowania składniowego – B. Levin, *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*, University of Chicago Press, Chicago 1993.

²⁸ Kryteria ustalenia tych sytuacji składniowych oraz wynik analizy za: E. Kaczmarek, A. Rosen, *Między znaczeniem leksykalnym a walencją - próba opracowania metody ekstrakcji ekwiwalentów na podstawie korpusu równoległego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” (48), Warszawa 2013, s. 103-121.

- *toužit po* Oabstr (obiekt abstrakcyjny)

*Netoužím po tomhle slizkém bratrství.*²⁹

- *toužit po* Ohum (obiekt ludzki)

*Jsi krásná, nepřestanu po tobě toužit a bát se tvé krásy, miluji tě až do smrti, ale ještě více tě nenávidím.*³⁰

- *toužit po / do* OR (obiekt realny)

- *po* + OR

*Když jsem si to uvědomil, přepadlo mne málem zoufalství: cítil jsem se tu jako trošečník a toužil jsem najednou žíznivě po Praze, po své práci, po psacím stolku ve svém bytě, po knihách.*³¹

- *do* + OR

*To tělo již toužilo do hrobu...*³²

- *toužit* + inf (bezokolicznik)

*Každý z nás touží překročit erotické konvence, erotická tabu, a vstoupit v omámení do království Zakázaného...*³³

- *toužit* + S (zdanie podrzędne)

- *toužit, aby*

*Všechno, co se kolem ní dělo, ji obtěžovalo a rušilo a ona toužila, aby se nedělo nic.*³⁴

- *toužit po tom, aby*

*Nesmírně toužila po tom, aby se s ní oženil, ale bála se, že kdyby k tomu došlo příliš záhy, cítil by se spoután a ztratila by ho pak tím jistěji.*³⁵

²⁹ Milan Kundera, *Žert*, Brno 1991.

³⁰ Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993.

³¹ Milan Kundera, *Žert*, Brno 1991.

³² Jaroslav Durych, *Bloudění*, Brno 1993.

³³ Milan Kundera, *Nesmrtelnost*, Brno 1993.

³⁴ Milan Kundera, *Nesmrtelnost*, Brno 1993.

³⁵ Václav Řezáč, *Rozhraní*, Praha 1944.

Analiza wykazała, iż jedynie w przypadku schematu *toužit* + infinitiv zaobserwować można wyraźną zależność pomiędzy składniowym zachowaniem czasownika a jego znaczeniem. Odpowiednikiem jest w tej sytuacji jednostka z pola semantycznego *chcieć* / *pragnąć* również łącząca się z bezokolicznikiem³⁶. Badanie pozostałych schematów nie przyniosło tak jednoznacznych rezultatów.

Prezentowana w cytowanym artykule metoda może być poszerzona o dokładniejszą analizę obiektów (szczególnie obiektów abstrakcyjnych; w badanym materiale była ich bowiem największa liczba). Analiza obejmuje badanie hipotetycznych przykładów³⁷ oraz próbę odpowiedzi na pytanie, z jakiego typu abstrakcyjnymi obiektami łączą się dane czasowniki³⁸:

- *Śnić o wielkiej miłości / podróży do Afryki*
- *Marzyć o wielkiej miłości / podróży do Afryki*
- *Tęsknić za wielką miłością / podróżą do Afryki (?)*
- *Tęsknić do wielkiej miłości / podróży do Afryki (?)*
- *Pragnąć wielkiej miłości / podróży do Afryki (?)*

Z analizy wynika, iż czeski czasownik dopuszcza połączenia z oboma obiektami (*toužit po velké lásce / po cestě do Afriky*) i nosi w sobie znaczenia wszystkich trzech wspomnianych odpowiedników polskich. To oznacza, iż każdy przekład z udziałem czasownika *toužit* obarczony być może uproszczeniem i stratą części znaczenia.

7.1.4. mít rad

³⁶ Kryteria ustalenia tych sytuacji składniowych oraz wynik analizy za: E. Kaczmarek, A. Rosen, *Między znaczeniem leksykalnym a walencją - próba opracowania metody ekstrakcji ekwiwalentów na podstawie korpusu równoległego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” (48), Warszawa 2013, s. 103-121..

³⁷ W utworzeniu i doborze przykładów uczestniczyła dr hab. Elżbieta Hajnicz (IPI PAN), której w tym miejscu chciałabym podziękować za cenne uwagi i komentarze.

³⁸ Warto przebadać te czasowniki pod kątem ewentualnej łączliwości z obiektem znanym / nieznanym. Musiałoby to być jednak tematem odrębnego badania i zarazem opracowania.

Kolejną analizowaną jednostką jest *mít rád*³⁹. SSJČ definiuje *mít rád* jako: *pociťovat k někomu náklonnost, lásku, milovat, mít v oblíbě* (czuć wobec kogoś sympatię, miłość, kochać, lubić) i zgodnie z tymi znaczeniami słownik czesko-polski ustala podaje ekwiwalenty polskie: *kochać, lubić, przepadać*⁴⁰. Polskie czasowniki, będące odpowiednikami badanej jednostki czeskiej, odnoszą się do zupełnie różnych uczuć (emocji). Dla osoby, dla której językiem ojczystym jest język polski, połączenie znaczeń ‘kocham’ i ‘lubię’ w jedno jest pojęciem obcym. W InterCorpie odpowiedników tej czeskiej jednostki znajdziemy więcej, jednak ponownie ułożą się w pola dotyczące miłości i sympatii: *lubić, kochać, podobać się, uwielbiać, polubić, pokochać, w naszym guście*. Problemu nie rozwiązuje też kontekst, co pokazują przykłady zaczerpnięte z tego korpusu:

cs: *Víte, pane Dvořák, já mám rád rodinu a dělám pro ni všechno.*

pl: *Wie pan, panie Dworzak, jak kocham rodzinę i że robię dla niej wszystko.*⁴¹

cs: *Mám tě strašně rád, řekl.*

pl: *Strasznie cię kocham – rzekł.*⁴²

cs: *Tak tě mám ráda.*

pl: *Takim cię lubię.*⁴³

cs: *Já mám podzim ráda.*

pl: *Ja lubię jesień.*⁴⁴

W kontekstach tych można użyć wszystkich podanych przez słownik ekwiwalentów. Pewnym utrudnieniem jest również fakt, iż języku czeskim istnieje czasownik *milovat*, który jest tłumaczony na język polski jako *kochać*⁴⁵. Rodzimy użytkownik języka (tu – polskiego) dąży bowiem do odwzorowania w języku obcym schematu z własnego języka⁴⁶ i w tej sytuacji może automatycznie przypisać jednostce *milovat* znaczenie ‘kochać’, a frazie *mít rád* – znaczenie ‘lubić’. W języku polskim nie istnieje czasownik, który oddawałby emocje z pogranicza miłości i sympatii, ponieważ nie istnieje takie pojęcie. Nie istnieje więc

³⁹ Na temat *mít rád* jako elementu nieprzetłumaczalnego w pełni na język polski także w: E. Kaczmarek, A. Rosen, *Czego nie można wyrazić w języku polskim, czyli o leksykalnych w nim brakach* (w druku)

⁴⁰ J. Siatkowski, M. Basaj, *Słownik czesko-polski*, Warszawa 2002, s. 637.

⁴¹ Ladislav Fuks, *Spalovač mrtvol*, Praha 1983 (tłum. Janusz Anderman, Tadeusz Lis, *Palacz zwłok*, Kraków 1979).

⁴² Milan Kundera, *Valčík na rozloučenou*, Brno 1997 (tłum. Piotr Godlewski, *Walc pożegnalny*, Warszawa 2001).

⁴³ Václav Řezáč, *Rozhraní*, Praha 1944 (tłum. Maria Erhardtowa, *Krawędź*, Warszawa 1954).

⁴⁴ Irena Dousková, *Hrdý Budžes*, Praha, 1998 (tłum. Joanna Derdowska, *Bądźżesz*, Poznań 2003).

⁴⁵ Z analizy materiału na podstawie korpusu InterCorp wynika, iż polski czasownik *kochać* tłumaczony jest najczęściej na język czeski jako *milovat* (około 70% poświadczeń).

⁴⁶ W języku polskim ‘lubić’ i ‘kochać’ oznaczają zupełnie inne uczucia. Rożni je przede wszystkim inna jakość, a nie intensywność przeżywania.

adekwatny odpowiednik. Konfrontując język czeski i polski, możemy doświadczyć w tym przypadku niezrozumienia.